

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 32-027.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2024-3-1>

ПРОТИДІЯ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ЕКСПАНСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Зарічний Ігор Володимирович,аспірант кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0007-7768-8690

Метою публікації є розкриття особливостей інформаційної протидії України російській інформаційній експансії в умовах гібридної війни. Ідеологічним підґрунтям російської агресії є реалізація місії Росії, що достатньо виразно розкриваються у т. зв. «Руській доктрині», де альтернативою «антиглобалізму» виступає «наднаціональна руська культура». На території України існували телеканали, що тривалий час ретранслювали фейки та російські наративи в інформаційний простір країни. Таким чином через поширення неправдивої інформації здійснюється вплив на свідомість громадян. Зазначено, що РФ проводить не лише інформаційну війну проти України, а й використовує інформаційний тероризм, що набуває світового масштабу. Здійснено аналіз різноманітних проросійських телеканалів та ЗМІ, що здійснюють поширення російських міфів, легенд та наративів. Україна певний час не могла адекватним чином відповідати на інформаційну війну, що РФ розв'язала задовго до 2014 р. Це пояснюється низкою помилок, які допускала влада практично від перших років незалежності України. Насамперед йдеться про недосконалість її законодавчої бази. Зокрема не було прийнято закону, що б забороняв ефір російських каналів, що містили публікації антиукраїнської спрямованості. Також українська влада не проводила належної мовної політики в Криму та східних областях України, яка би передбачала захист і поширення української мови як державної.

Увагу акцентовано на основних діях українського парламенту та уряду, що спрямовані на протидію російській пропаганді. Політика щодо протидії інформаційній агресії з боку РФ передбачала низку заходів. Зокрема, заборонено певні російські канали та фільми, прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України». Також заборонені низку російських соціальних мереж, у 2019 р. прийнято закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Отже, Україна здійснює різноманітні кроки щодо протидії російській пропаганді: від закриття телеканалів і створення центру протидії дезінформації, до прийняття закону про колабораціонізм тощо.

Ключові слова: Україна, гібридна війна РФ проти України, ЗМІ, пропаганда, ідеологія «русського миру», національна безпека.

Zarichnyi Igor. Ukraine's counteraction to russian information expansion during the war

The purpose of the publication is to reveal the specifics of Ukraine's information resistance to Russian information expansion in the conditions of a hybrid war. The ideological basis of Russian aggression is the realization of Russia's mission, which is clearly revealed in the so-called «Russian doctrine», in which the alternative to «anti-globalism» is «supranational Russian culture». In Ukraine, there were TV channels that had long been relaying fakes and Russian narratives into the country's information space. This way, the spread of false information influences the minds of citizens. It has been noted that the Russian Federation is not only conducting an information war against Ukraine, but also uses information terrorism, which is gaining a global scale. There has been carried out analysis of various pro-Russian TV channels and mass media that spread Russian myths, legends and narratives. For some time, Ukraine could not adequately respond to the information war that the Russian Federation had unleashed long before 2014. This is due to

a number of mistakes made by the authorities from the very first years of Ukraine's independence. First of all, we are talking about the imperfection of its legislative framework. In particular, no law was adopted to ban the broadcast of Russian channels containing anti-Ukrainian publications. Also, the Ukrainian authorities did not pursue a proper language policy in Crimea and the eastern regions of Ukraine, which would provide for the protection and dissemination of the Ukrainian language as the state one.

Attention has been focused on the main actions of the Ukrainian parliament and government aimed at countering Russian propaganda. The policy of countering informational aggression on the part of the Russian Federation included a number of measures. In particular, there have been banned certain Russian channels and films, and there has been adopted the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Protection of Informational Television and Radio Space of Ukraine». There have been also banned a number of Russian social networks, in 2019 there was adopted the law «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state one». Therefore, Ukraine is taking various steps to counter Russian propaganda: from closing TV channels and creating a center to combat disinformation, to adopting a law on collaborationism, etc.

Key words: *Ukraine, hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, mass media, propaganda, ideology of «Rusky mir», national security.*

Упродовж тривалої історії України Російська Федерація проводить дії, що спрямовані на знищення не лише нашої держави, а й української нації. Це і політика асиміляції, русифікації українців, а також агресивна політика, спрямована на захоплення українських територій. У 2014 р. України обрала шлях до Європейського Союзу та НАТО. РФ не погодилась з таким вибором українських громадян і розв'язала війну з нашою державою. Окрім військового протистояння РФ застосувала інформаційну агресію проти України. Усі ЗМІ в країні агресора почали транслювати різноманітні міфи, легенди про те, що начебто наша країна розв'язала війну на Донбасі, що в нас відбувся державний переворот та інші неправдиві твердження. У подальшому на території України з'явилися телеканали, що почали ретранслювати всі вищевказані російські наративи в інформаційний простір України. Таким чином здійснюється вплив на свідомість громадян через поширення неправдивої інформації. 24 лютого 2022 р. РФ почала широкомасштабне вторгнення проти України, водночас значно посиливши інформаційні атаки, що актуалізує проблему дослідження форм та методів протидії інформаційній війні РФ проти України.

У статті автор використовує сукупність загальнонаукових та спеціальних методів досліджень, зокрема аналіз та синтез, узагальнення. Інституцій-

ний, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний та ін. методи.

Метою публікації є розкриття особливостей інформаційної протидії України російській інформаційній експансії в умовах війни. Проблему інформаційної безпеки в умовах гібридної війни Росії проти України є предметом дослідження таких вітчизняних вчених і публіцистів як В. Бадрак, В. Горбулін, Й. Дарчевська, В. Денисенко, М. Ожеван, Г. Перепелиця, Г. Почепцов та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Ґрунтовний аналіз проблем національної безпеки, включно її інформаційно-пропагандистську складову, здійснено фахівцями різних профілів у національній доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» [9].

У 2014 р. Україна переживала велику кількість подій. Ключовою із них стала Революція Гідності, як реакція на відмову проросійського уряду Азарова-Януковича від курсу на європейську інтеграцію. Водночас керівництво РФ не змогло змиритись з виходом України з-під впливу РФ та її європейським вибором. Тому весною 2014 р. відбулася анексія Криму і частини східних областей України як складова гібридної війни РФ проти України.

Ідеологічним підґрунтям російської агресії є реалізація місії Росії, основні положення якої чітко розкриваються у т. зв. «Руській доктрині», де аль-

тернативою «антиглобалізму» виступає «наднаціональна руська культура» [10]. Імперські зазіхання РФ на території сусідніх країн відображено у частині під назвою «Яким міг би бути територіальний устрій Росії», де зазначено, що до її складу повинні увійти Абхазія і Південна Осетія на правах «земель». Територія Білорусії, Казахстану, і Малоросії можуть увійти в склад Росії поступово. Спочатку вони б мали особливий статус. Але згодом Росія має формувати ці регіони за принципом «загально-територіального поділу» [10].

Квінтесенцією агресивних намірів Росії по відношенню до інших народів та культур, з одночасною претензією на її особливе місце в світовій історії, є теза про те, що «Росія не повинна догоджувати всьому світові, не підлаштовуватися під світову ситуацію, що склалася, але використовувати її для відтворення гармонічного порядку, відвоювання культурного і життєвого часу і простору для нашої Традиції-Цивілізації» [10].

Підхід щодо ролі інформації в ідеологічному підтексті викладено в іншій частині цього документу. У главі «Три місії і три види ЗМІ» говориться, що політико-ідеологічна місія масмедіа відповідає за участь у вихованні громадянської самосвідомості та за формування державної та національної громадської думки. Начебто нічого тут кримінального немає, але є одне суттєве «але». У частині «Принципи політики в області масмедіа» акцент зроблено на необхідності запровадження системи заборон проти окремих мас-медіа, оскільки «ЗМІ несуть пряму відповідальність перед нацією за духовне здоров'я її громадян» [10].

Згідно демократичних принципів свободи слова цей інститут є незалежним і він має нести увесь спектр інформації, окрім пропаганди війни, насилля, руйнування територіальної цілісності країни та інших шкідливих для держави та нації речей. Зокрема, Закон України «Про медіа» наголошує на тому, що діяльність у сфері медіа «ґрунтується на принципах свободи вираження поглядів і переконань, свободи поширення, обміну та отримання інформації, свободи

діяльності суб'єктів у сфері медіа, у тому числі вільного визначення змісту інформації, свободи господарської діяльності у сфері медіа, гарантованості права на інформацію, відкритості та доступності інформації, достовірності і повноти інформації, правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя» (ч. 1, ст. 4) [11].

Щодо заборон та обмежень діяльності ЗМІ в Україні, то у цьому законі зазначено, що вони «можуть бути встановлені та застосовані лише на підставі закону, якщо це є необхідним у демократичному суспільстві, а відповідне обмеження є пропорційним (ненадмірним) щодо поставленої мети» (ч. 2, ст. 4) [11].

Антиреваншистський підхід щодо політики Кремля викладений у працях різних дослідників. Доктор Центру Східноєвропейських студій Варшавського університету І. Драчевська зазначає, що РФ є майстром інформаційного, психологічного та соціотехнічного впливу на своїх громадян [3]. Така політика здійснюється за допомогою каналів дезінформації. Росіяни щиро віряють, що Путін здійснює правильні дії на міжнародній арені. Анексія Криму проводилась під тотальним професійним пропагандистським супроводом: «Крим – виключно російська територія».

Вітчизняний дослідник В. Денисенко, зі свого боку, робить висновок, що РФ проводить не лише інформаційну війну проти України, а й використовує інформаційний тероризм, який набуває світового масштабу. Адже Путін застосовує пропаганду не лише щодо однієї країни. Він атакує інформацією країни Балтії, Сходу і навіть Західної Європи. На думку науковця, це є дуже небезпечна тенденція для світової спільноти [4].

Інший відомий вітчизняний фахівець у сфері PR та інформаційних війн Г. Почепцов зазначав, що основою російської пропаганди є створення образів з так званого «нічого» [8]. Це насамперед образ ворога, якого потрібно перемогти. Одночасно створюється картинка справедливих воїнів, які

здійснюють боротьбу з попереднім уособленням зла – «фашистською хунтою», «карателями». Далі формується образ населення, яке мають боронити останніх від першого образу. Також імітуються образи зрадників, які йдуть проти волі героїв. Уся система повинна мати народну підтримку, що створюється за допомогою пропаганди. У результаті запускається колообіг, який курсує в інформаційному просторі гібридної війни, наголошує Г. Почепцов [7].

Наша країна не змогла адекватним чином відповісти на інформаційну війну, яку РФ розв'язала задовго до 2014 р. Це пояснюється низкою помилок, які допускала влада практично від перших років незалежності України. Насамперед йдеться про недосконалість її законодавчої бази. Зокрема не було прийнято закону, який б забороняв ефір російських каналів, що містили антиукраїнські нарративи. Також наша держава не проводила належної мовної політики в Криму та східних областях України. До 1989 р. і прийняття Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» у державних установах документація здебільшого велась російською мовою, в школах основною мовою вважалась російська. До того, можновладці не контролювали виконання Конституції і законів України. Підтвердженням цієї тези слугує той факт, що прапор України вивішувався не на всіх адміністративних будівлях Луганської та Донецької областей, на урочистих святах іноді не вмикали гімн України. До анексії Криму там майже усюди була присутня лише російська символіка, а не українська. Після 2014 р. Україна розпочала проводити політику щодо протидії інформаційній агресії з боку Росії. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, яка була утворена ще у 1997 р., здійснила подання до Верховної Ради України, щодо заборони певних російських каналів та фільмів [12]. Верховна Рада України 5 лютого 2015 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» [13].

У 2016 р. були заборонені різноманітні соціальні мережі, де постійно розповсюджувались різноманітні антиукраїнські нарративи та здійснювали відверті маніпуляції свідомістю українців. Також почали регулярно проводитися урочистості з нагоди державних свят і пам'ятних дат з історії України, а також запроваджуватися нові за одночасного скасування радянських. Зокрема у 2021 р. запроваджено нове державне свято День Української Державності, яке щорічно відзначається 15 липня.

У 2019 р. прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [14]. Як зазначено в законі, статус української мови як єдиної державної мови, «передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом» (ч. 7, ст. 1). Водночас, українська мова, як єдина державна мова, «виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України» (ч. 8., ст. 1).

Якщо проаналізувати діяльність засобів масової інформації в Україні напередодні російської-української війни, то тут варто відзначити існування негативних тенденцій тенденції в їх роботі. Так, до лютого 2021 р. на телебаченні функціонували три телеканали, що формально належали про-російському олігарху Т. Козаку, який є наближеною особою до вітчизняного колаборанта В. Медведчука. Йдеться про канали «112», «NewsOne», «Zik». Відповідні ЗМІ постійно здійснювали ретрансляцію російської пропаганди щодо функціонування України. Ведучі телепередач, т. зв. політичні «експерти» постійно твердили про те, що РФ не має ніякого відношення до подій на Донбасі, що в Україні відбувається громадянська війна, що українська сторона не виконує Мінських угод та інші прокремлівські

міфи. Такі позиції цих каналів є анти-державними і використовуються як елементи маніпуляцій свідомістю українців.

У подальшому російські телеканали використовували фрагменти телепередач відповідних трьох каналів для продовження трансляції власної пропаганди проти України (посилання на ці ЗМІ постійно здійснювали такі програми як «60 хвилин», «Вечір з Володимиром Соловйовим» та інші телепередачі). Варто також зазначити про діяльність забороненого телеканалу «НАШ», який також займався розповсюдженням російських міфів та маніпуляцій. Наприклад, на початку 2021 р. під час одного з ефірів на телеканалі «НАШ» мав можливість виступити з антиукраїнськими тезами луганський колаборант Р. Мірошник. Він почав звинувачувати Україну в тому, що вона вбиває мирних громадян на Донбасі, що території ОРДЛО – Росія і вони не мають жодного відношення до України. При цьому ведучі цієї передачі М. Назаров та А. Пичик не робили зауважень відповідному учаснику токшоу і дали йому можливість викласти всі російські меседжі.

Також можна навести приклад, коли вищезгаданий ведучий М. Назаров поїхав в Білорусь на т. зв. прес-конференцію самопроголошеного президента відповідної республіки О. Лукашенка, де почав розповідати про те, що у погіршенні українсько-білоруських відносин вина українська влада, що України не хоче домовлятися з Росією про нормалізацію відносин. Фактично Лукашенко за участі українського каналу мав можливість здійснювати ретрансляцію російського порядку денного, запевняючи, що Путін готовий допомогти відновити Донбас, а країни Західної Європи не будуть допомагати Україні. І таких прикладів діяльності цього каналу можна знайти багато.

Також потрібно визнати факт того, що під час широкомасштабного вторгнення РФ в Україну продовжують функціонувати

окремі проекти на *YouTube*, що поширюють проросійські нарративи. Їхня мета полягає не у висвітленні об'єктивності тих чи інших подій в Україні чи трансляції альтернативних точок зору, а їх завдання полягає у нав'язуванні громадянам нашої держави брехливих тверджень щодо нібито нелегітимної влади Президента України, щодо незаконної мобілізації, що потрібно «сідати за стіл переговорів з Росією» тощо.

Проте українська влада все ж застосувала заходи щодо протидії російській пропаганді. Це заборона каналів Медведчука та «Наш», прийняття закону про колабораціонізм, заборона проросійських партій, створення центру протидії дезінформації та ін.

Позитивно можна відзначити діяльність українських блогерів та онлайн дискусій, де здійснюється розбір різноманітних інформаційних атак, які здійснюють ворожі канали, і надання певним сюжетам об'єктивної оцінки. Йдеться про діяльність таких вітчизняних онлайн проєктів як «Рагулі», «Шоу бісиків», постійні відео матеріали українського блогера С. Стерненка та ін. Їх діяльність спрямована на спростування різноманітних російських міфів, легенд та поясненні того, як ворожа пропаганда негативно впливає на свідомість українців.

Отже, агресія РФ щодо нашої країни здійснювалась не лише у військовій формі. Також впроваджувалась інформаційна атака на свідомість українських громадян через проросійські засоби масової інформації, що функціонують в Україні. Вони ретранслювали весь той порядок денний, який відбувається в РФ, нав'язуючи українцям викривлене бачення на події російсько-української війни та діяльність української влади. Україна зі свого боку здійснює різноманітні кроки щодо протидії російській пропаганді: закриття телеканалів та створення центру протидії дезінформації, прийняття закону про колабораціонізм тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбулін В., Бадрак В. Україна в умовах побудови нового світопорядку. Пошук місця в системі координат. *Вісник НАН України*. 2023. № 9. С. 3–11.
2. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня*. 2015. 23 січ. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html (дата звернення: 09.05.2024).
3. Дарчевська Й. «Там говорить Путін». *YouTube*. 13.02.2015. URL: <http://www.credo-ua.org/2015/02/129986> (дата звернення: 09.05.2024).
4. Денисенко В. Інформаційна війна може перерости в інформаційний тероризм Путін. *YouTube*. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=2.+Денисенко+В.+Інформаційна+війна+може+перерости+в+інформаційний+теторизм+Путін.+> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Ожеван М. А. Неоімперська «доктрина Путіна» та «українська криза» в оцінках західних експертів. *Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньо-політичний і безпековий вимір*: кол. монографія. Київ: Центр вільної преси. 2016. С. 489–506.
6. Перепелиця Г. М. Україна–Росія: війна в умовах співіснування : монографія. Київ : Стилос. 2015. 879 с.
7. Почепцов Г. Інформаційна війна проти України очима країн Східної Європи. *Хвиля*. 03.11.2015. URL: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/georgiy-pocheptsov-informatsionnaya-voyna-protiv-ukrainyi-glazami-stran-vostochnoy-evropyi.html> (дата звернення: 09.05.2024).
8. Почепцов Г. П'ять кроків Росії, які роблять українців ворогами. *Хвиля*. 01.11.2015. URL: <http://hvylya.net/news/exclusive/pocheptsov-rasskazal-kak-s-pomoshhyu-ryati-informatsionnyih-shagov-rossiya-sdelala-ukraintsev-vragami.html> (дата звернення: 09.05.2024).
9. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
10. Русская доктрина. *Русская доктрина. Сергієвський проєкт*. URL: <http://www.rusdoctrina.ru/page95599.html> (дата звернення: 09.05.2024).
11. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року. № 2849-IX. Редакція від 11.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 12.05.2024).
12. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення: Закон України від 3 вересня 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 48. Ст. 296.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 159-VIII. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#Text> (дата звернення: 11.05.2024).
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Редакція від 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 11.05.2024).

REFERENCES:

1. Gorbulin V., Badrak V. (2023). Ukraine v umovakh pobudovy novoho svitoporiadku. Poshuk mistsia v systemi koordynat [Ukraine in the context of building a new world order. Finding a place in the coordinate system]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 9. S. 3–11 [in Ukrainian].
2. Gorbulin V. (2015). «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu. [«Hybrid war» as a key tool of the Russian geostrategy of revenge]. *Dzerkalo tyzhnia*. 23 sich. Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html [in Ukrainian].
3. Darchevska J. (2015). Tam hovoryt Putin [Putin is speaking there]. *YouTube*. Retrieved from: <http://www.credo-ua.org/2015/02/129986> [in Ukrainian].
4. Denysenko V. (2024). Informatsiina viina mozhe pererosty v informatsiinyi teroryzm Putin [Information war can turn into information terrorism Putin.] *YouTube*. Retrieved from: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=2.+Denysenko+V.+Informatsiina+viina+mozhe+pererosty+v+informatsiinyi+tetoryzm+Putin.+> [in Ukrainian].

5. Ozehevan M. A. (2016). Neoimperska «doktryna Putina» ta «ukrainska kryza» v otsinkakh zakhidnykh ekspertiv [The neo-imperial «Putin's Doctrine» and the «Ukrainian Crisis» in the Assessment of Western Experts]. *Rehionalni stratehii SShA i Yevropy: zovnishno-politychnyi i bezpekovi vymir*: kol. monohrafiia. Kyiv: Tsentrlilnoi presy. S. 489–506 [in Ukrainian].
6. Perepelytsia H. M. (2015). Ukraina–Rosii: viina v umovakh spivisnuvannia [Ukraine–Russia: war in the conditions of coexistence]: monohrafiia. Kyiv: Stylos. 879 s. [in Ukrainian].
7. Pocheptsov G. (2015). Informatsiina viina proty Ukrainy ochyma krain Skhidnoi Yevropy [Information war against Ukraine in the eyes of the countries of Eastern Europe]. *Khvyliia*. Retrieved from: <http://hvylyia.net/analytics/geopolitics/georgiy-pocheptsov-informatsionnaya-voyna-protiv-ukrainyi-glazami-stran-vostochnoy-evropyi.html> [in Ukrainian]
8. Pocheptsov. G. (2015). Piat krokiv Rosii, yaki robliat ukraintsev vorohamy [Five steps of Russia that make Ukrainians enemies]. *Khvyliia*. Retrieved from: <http://hvylyia.net/news/exclusive/pocheptsov-rasskazal-kak-s-pomoshhyu-pyati-informatsionnyih-shagov-rossiya-sdelala-ukraintsev-vragami.html> [in Ukrainian].
9. Pyrozhkov S. I., Maiboroda O. M., Khamitov N. V., Holovakha Ye. I., Dembitskyi S. S., Smolii V. A., Skrypniuk O. V., Stoietskyi S. V. (2022). Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv, 552 s. [in Ukrainian].
10. Russkaja doktrina [Russian doctrine]. *Sergievskij proekt*. Retrieved from: <http://www.rusdoctrina.ru/page95599.html>
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Pro media [On media]. Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 roku. № 2849-IKh. Redaktsiia vid 11.02.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
12. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy (2015). Pro Natsionalnu radu Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia [On the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting]. Zakon Ukrainy vid 3 veresnia 2015 r. № 48. St. 296 [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zakhystu informatsiinoho teleradioprostoru Ukrainy [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Protection of the Information and Broadcasting Space of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. № 159-VIII. Redaktsiia vid 31.03.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#Text> [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language]. Zakon Ukrainy vid 25 kvitnia 2019 r. № 2704-VIII. Redaktsiia vid 31.12.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].